

Pranės Jokimaitienės 90-osioms gimimo metinėms

Viena iš tragiškosios kartos

ALGIRDAS BUTKEVIČIUS

Poetė ir tautosakos tyrinėtoja Pranutė Aukštikalnytė-Jokimaitienė savo kartą yra pavadinusi tragiškąja karta. Tai buvo gimusi ir augusi nepriklausomoje Lietuvoje talentingų literatų karta, dar gimnazijos suole spausdinusi savo kūrybą moksleivių ateitininkų žurnale *Ateitis*, o universitete įsijungusi į katalikų studentų meno draugiją „Šatrija“, kurioje viešpatavo idealizmo nuostatos: tobulėti, veržtis aukštyn, tarnauti tautai ir Dievui. Tačiau karas ir dvi sovietinės okupacijos išblaškė šią daug žadėjusią literatų kartą.

„Vienus, – rašys tos kartos poetas Kazys Bradūnas, – pakasė po gimtojo krašto smiltim, kitus išblaškė plačiame pasaulyje, o ir

pasilikusieji tėvynėje vieni visai nutilo, kiti, kad ir rašė ir rašo, tačiau pakirptais sparnais.“

Tarp tų ilgam nutilusių buvo ir Pranutė Aukštikalnytė. Gimusi 1922-ųjų metų vasario 1 dieną (nors internete skelbiama kovo 1 dieną) Vabalninke, pasiturinčioje šeimoje (tėvai apie 1938-uosius metus Nepriklausomybės (dabar Žolinės Nr. 11) aikštėje pasistatė dviejų aukštų medinį namą, turėjo parduotuvę), ji mokėsi Vabalninko pradinėje mokykloje, o ją baigusi išvažiavo į Panevėžio mergaičių gimnaziją. Literatūrą dėščiusi poetė Salomėja Nėris, pastebėjusi Pranutės

Pranė Jokimaitienė LLKI Tautosakos archyve
Stasio Žumbio nuotrauka

gabumus, skatino ją kurti, rašyti, pranašavo jai žymios poetės ateitį. Pirmuosius eilėraščius penkiolikmetė gimnazistė išspausdino *Ateities spindulių* žurnale, o jau po metų jos skaidrūs, jaunatviški lyrikos posmai pasirodė vyresniųjų klasių moksleiviams skirtame žurnale *Ateitis*. Savo kūrybos įgūdžius Pranutė Aukštikalnytė lavino kunigo Julijono Lindės-Dobilo įkurtoje ir nuo 1934 metų jo vardu pavadintoje Panevėžio moksleivių meno kuopoje. *Ateityje* tuo metu savo kūrybą spausdino poetai Eugenijus Matuzevičius, Kazys Bradūnas, Vytautas Mačernis, o Biržų gimnazijos moksleivis Mamertas Indriliūnas už rašinį „Lietuvių naujosios lyrikos motyvai“ buvo laimėjęs *Ateities* 1938 metų premiją. Visi jie netrukus taps Pranutės bičiuliais, dalyvaus ikikarinėje Lietuvoje įvairiuose gimnazijose rengiamuose literatūros vakaruose Biržuose, Rokiškyje, Panevėžyje, Tauragėje, Pabiržėje ir kitur.

Baigusi gimnaziją Pranutė Aukštikalnytė 1939 metais pradėjo studijas Kauno Vytauto Didžiojo universiteto Humanitariniame fakultete. Mama ją apgyvendino vienuolių pranciškonų bendrabutyje. „Man iš pradžių apsisuko galva, – po daugelio metų studijų pradžią prisimins P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė, – taip norėjosi lėkti į visas paskaitas, sėdėti iki vėlumos bibliotekose. <...> Viskas taip įdomu! Sunku man dabar nusakyti tą jausmą, tą būseną, kurią tada išgyvenau. Tai buvo šventas jausmas – giliausia pagarba, tikėjimas mokslu, filosofija, romantiškas noras pasinerti į jos gelmes, kažkoks sąlyčio jausmas su kartų kartomis, žmonėmis, kurie buvo, kurie kūrė, paliko savo sielas čia, knygose.“

Greitai tas romantiškas entuziazmas studijoms atšals. Jau antrajame semestre ji pradės bodėtis paskaitomis, ims jas lankyti tik retkarčiais, ypač kalbinių dalykų. Pranutė universitete buvo žinoma kaip daug žadanti poetė. Jos eilėraščius tuomet spausdino *Studentų dienos*, *Naujoji vaidilutė*, *Naujoji Romuva*, kiti solidūs žurnalai. Net iš kitų fakultetų studentai ateidavo pasižiūrėti, „kaip atrodo ta Aukštikalnytė“, jauna studentė ilgomis gelsvomis kasomis. „Maniau, – ji prisimins vėliau, – aš poetė, man nebūtina klausytis nuobodžių paskaitų, man reikia semtis įkvėpimo.“

Keturiasdešimtųjų metų sausio mėnesį universiteto Humanitarinių mokslų fakultetą perkėlė į Vilnių. Viskas Pranutei čia buvo nauja, neįprasta, romantiška. Ir praeitimi dvelkusios kreivos Vilniaus gatvelės, nušviestos mėnulio šviesos, ir nuostabaus grožio apylinkės, po kurias jinai klaidžiodavo su savo bičiuliais, ir mažos kavinukės, į kurias užeidavo vakarais išgerti puoduko kavos. Tikriausiai tai buvo pats šviesiausias poetės ir būsimos mokslininkės gyvenimo etapas, kurį nelauktai sudrums Lietuvai lemtingi birželio įvykiai: į Vilnių įžygiuos sovietinė kariuomenė, priblošk žinia, kad prezidentas Antanas Smetona su šeima pasitraukė iš Lietuvos, o naujuoju prezidentu paskirtas Justas Paleckis.

Grįžusi į Vabalninką vasaros atostogų, Pranutė Aukštikalnytė pajuto skaudžias permainas. Keli miestelio darbininkai, buvę pogrindininkai, demonstruodami

savo ištikimybę sovietinei okupacinei valdžiai, vaikščiojo į švarkų kišenėles įsikišę raudonas nosinaites. Sekmadienį vadinamojo Liaudies Seimo rinkimų dieną per Vabalninką praėjo keliolika žmonių su Lenino ir Stalino portretais, įrėmintais raudonu popieriumi. Tėvų parduotuvei prižiūrėti buvo paskirtas toks beraštis skardininkas Saliamonas, turėjęs stebėti, kad kiekvienam pirkėjui būtų rašomos sąskaitos, o pinigai dedami į kasą. Netrukus Aukštikalnių namas buvo nacionalizuotas, tėvams liepta iš jo išsikraustyti.

Rudenį Pranutė vėl išvyksta studijuoti į Vilnių. Studijų nebaigia, nes kaip nepatikima sovietinei santvarkai 1945 metais iš universiteto ji pašalinama. Grįžta į Vabalninką. Ji, kaip ir visą Lietuvą, gaubia slogi atmosfera. Sukrečia žinia, kad 1945 metų vasario 21 dieną sovietinės kariuomenės apsupti žuvo dvidešimt Vabalninko partizanų būrio vyrų. Tarp jų – ir artimas bičiulis Mamertas Indriliūnas, kuriam Pranutė Aukštikalnytė po metų, minint jo žūties metines, parašys eilėraščių „Prisiminimas“. Miestelio aikštėje guli nukautų partizanų kūnai. Namų nebėra. Gyvena pas tetas Purvų kaime arba Vabalninke. Tėvas taip pat būna daugiausia kaime pas seseris. Serganti mama prisiglaudusi savo draugės Eugenijos Klasčiūtės namelyje Kupiškio gatvėje. Vilniuje suimamas, dešimčiai metų nuteisiamas ir į Vorkutos lagerį išvežamas vokiečių okupacijos metais Vabalninke gydytojavęs Vladas Šinkūnas. Suimamas ir Pranutės tėvas, buvęs pas seserį Purvų kaime. Naktį miegojęs daržinėje ant šieno. Atlėkę sribai ieškoti miškinių. Surado tėvą iš baimės įsiklusį į šieną. Sumušę įsimetė į vežimą, nugabeno Vabalninkan, vėliau išvežė į Biržų kalėjimą. Sribai iš Lebeniškių kaimo pasirašė, kad Aukštikalnių suėmė su šautuvu. Daug kartų teko Pranutei važiuoti su maisto ir drabužių siuntiniais į Vilnių (čia, sovietinio saugumo rūsiuose, buvo laikomas V. Šinkūnas), Biržus, o vėliau – į Panevėžį. Tik po poros metų vargais negalais sveikatą praradusį tėvą pasisekė iš kalėjimo ištraukti.

1946 metais Pranutė gavo laišką iš studijų metų draugo, studijavusio psichologiją ir pedagogiką, 1941 metų tremtinio Gedimino Jakimavičiaus. Prasidėjo dviejų jaunų žmonių susirašinėjimas. „Gedimino laiškai, – pasakoja Pranutė Aukštikalnytė, – buvo pilni šviesos, skaidrumo. Jis rašė ne apie sunkumus, žiaurumus, bet apie nepaprastą gamtos grožį, sutiktus gerus žmones. Mane tiesiog pritrenkė jo dvasios tvirtumas, didybė – jis visiškai nepalūžęs, laisvos dvasios, didus. <...> Dažnai jam rašiau. Tolydžio tie laiškai darėsi vis emocingesni. Per tokias tolybes jie tapo dviejų žmonių šauksmu, artėjimu vienas į kitą – nesulaukomu artėjimu.“

Gediminas kvietė ją atvažiuoti pasisvečiuoti į Sibirą, tačiau Pranutė nesiryžo palikti nežinioje sergančios motinos, kitų namiškių. Norėdama padėti Gediminui sugrįžti į Lietuvą, ji Jokimaičio pavarde jam išrūpino pasą. Būdama Vilniuje, perskėlė storos rusiškos, dar carinėje Rusijoje išleistos Fiodoro Dostojevskio knygos

Užrašai iš mirusiųjų namų viršelį, ten įkišo pasą. Paskui vėl kraštus suklijavo. Gavęs pasą, Gediminas nelegaliai sugrįžo į Lietuvą. 1947 metais susitikę Ukmergėje Gediminas ir Pranutė liko kartu visam gyvenimui.

O gyvenimas ir toliau daug iškentėjusių žmonių nelepino. Teko slaptis, nuolat keisti gyvenamą vietą, glaustis pas pažįstamus. Kurį laiką Pranutė mokytojavo Panevėžyje, Ukmergėje. Iš mokytojos pareigų buvo atleista, nes jos vadovaujamoje klasėje buvo per mažai komjaunuolių. Išvyko gyventi į Rygą. Čia su Gediminu jautėsi saugesni. Gediminas dirbo šaltkalviu trikotažo fabrike, o Pranutė, baigusi siuvimo kursus, siuvo namuose. 1953 metais ji baigė Vilniaus pedagoginį institutą. Grįžus į Lietuvą, 1957 metais pavyko įsidarbinti Lietuvos mokslų akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriuje. „Čia, – rašė jos bičiulis poetas Eugenijus Matuzevičius, – Pranutė lyg ir rado sielai artimesnį kūrybinį-mokslinį darbą, kuris iš dalies kompensavo neišsipildžiusias poetines jaunystės svajones.“ 1968 metais ji jau filologijos mokslų kandidatė. Tais metais parašo studiją *Lietuvių liaudies baladės*, 1970 metais pasirodo jos monografija *Lietuvių liaudies vaikų dainos*. Kartu su bendradarbiais sudaro sisteminį Dainų katalogą (450 tūkstančių vienetų), parengia *Lietuvių liaudies dainyno* pirmąjį tomą (*Vaikų dainos*), tautosakos rinktines vaikams *Bitė ritė baltaragė*, *Su saule lijo*, rašo straipsnius lietuvių tautosakos klausimais. Globoja ir konsultuoja Marcinkonių etnografinį ansamblį. Iš Kirdonių kilęs aviacijos istorikas ir gimtajam kraštui skirtų knygų autorius, jos jaunų dienų bičiulis Jonas Balčiūnas rašė, kad Pranės Jokimaitienės etnografiniai darbai pasižymėjo profesionalumu, tiesa ir drąsa, todėl neretai užsigulėdavo leidyklų stalčiuose. Tais sovietinio režimo dešimtmečiais tautosaka, kaip ir istorija, būdavo itin griežtai kontroliuojama, kad į leidinį nepatektų režimui nepalankių dainų. „Apie jos knygas – pasakoja J. Balčiūnas, – spauda „mandagiai“ nutylėdavo. Peikti nebuvo už ką. Pagirti (nors buvo tituluojama – tarybinė tautosakininkė) – neleido nepalanki biografija.“

Ne vienas rašytojas ar poetas, norėdamas išvengti įvairių represijų, pasidavė sovietiniam ideologiniam spaudimui, rašė tai, kas priekabios cenzūros buvo leidžiama spausdinti knygose, žurnaluose, laikraščiuose. Pranutė Aukštikalnytė-Jokimaitienė, užsisklendusi savyje, iki pat gyvenimo pabaigos išsaugojo tą idealistinį ateitininkų nusiteikimą, jausdama, kad kaip poetė yra bejėgė pakeisti sovietinės ideologizuotos prievartos karalystę. „Poezija jai buvo, – rašė Vytautas Kubilius, – per daug švarus ir šventas dalykas, kad būtų drįsusi ją adaptuoti prie šios karalystės.“ Tik 1964–1966 metais bandė sugrįžti į literatūrą, tačiau *Poezijos pavasario* redakcija jos nuoširdžią, jautrią, subtilią, be sovietinės ideologijos apnašų lyriką atmetė kaip „nešiuolaikišką“. Jau po mirties (P. Aukštikalnytė-Jokimaitienė mirė 1989 m. rugsėjo 9 d., palaidota Karveliškųjų kapinėse, šalia

1986 m. mirusio savo vyro poeto Gedimino Jokimaičio) sūnaus Kęstučio Jokimaičio pastangomis buvo išleistas jos eilėraščių, surinktų iš prieškarinio žurnalų ir paliktų rankraščių, rinkinys *Sugrįžimai*. Įžanginį straipsnį „Išblaškytos kartos balsas“ parašęs mūsų kraštiečių literatūros mokslininkas V. Kubilius teigia, kad „tai išblaškytos, sutryptos, nutildytos kartos balsas“, kad tie eilėraščiai „tyliai plevena jaučioje gerumo ir ilgesio erdvėje“. Graikščiuose melodinguose ketureiliuose jis jaučia švelnų poetiškumą, juose „žodžiai ne pasakoja, o dainuoja, jie lengvi ir trapūs, nešami salomėjiškų pakartojimų ir palingavimų“.

„Kartais paimu plunksną į rankas, – rašė paskutiniaisiais gyvenimo metais poetė ir mokslininkė Pranė Aukštikalnytė-Jokimaitienė, – o rašyti negaliu. Ir dabar, kada atsidaro leidyklų ir redakcijų durys, kada mielai imtų spausdinti mano knygeles, nebėra jėgų. Gyvenimas baigia prabėgti, ir ne visada gal buvo panaudota kiekviena valandėlė pačiam reikalingiausiam darbui. Jeigu dar pajėgčiau užbaigti viską, ką esu pradėjusi, – būtų laimė, bet ar užteks jėgų. Dažniausiai žmonės išeina iš šio pasaulio neužbaigę darbų.“

1992 metų Lietuvos rašytojų sąjungos mėnraščio *Metai* 9–11 numeriuose buvo išspausdinti nebaigti jos prisiminimai „Apie Gediminą ir save“.

1997 metais, minint Pranės Aukštikalnytės-Jokimaitienės 75-ąsias gimimo metines, Vabalninke, Žolinės aikštėje, prie namo, kuriame vabalninkietė poetė ir tautosakos puoselėtoja praleido savo vaikystę, dalį sunkių karo ir pokario metų, buvo atidengta atminimo lenta: „Šiame name 1922–1946 m. gyveno poetė Pranė Aukštikalnytė.“